

UDK: 728.6:72.04:694.6

Detajl v identitetni arhitekturi na Gorenjskem

*Detail in identity architecture in Gorenjska*avtor **Blaž BIRK**

izvleček/Abstract

V zgodovinskem razvoju arhitekture razvoj detajla kot podrobnosti v tehniki sestavljanja posameznih elementov in kot podrobnosti v likovnem oblikovanju le-teh ni vedno sočasen. V določenem časovnem prerezu je bila tehnika detajla konstanta, likovna nadgradnja pa spremenljivka, povezana s sočasnimi vrednotami in merili, uveljavljenimi v umetnostnem oblikovanju (umetnostni stili). V večinskem oblikovanju arhitekture (avtohtona arhitektura) je tako poudarjena tehnika sestavljanja, ki je enaka v širšem prostoru in se razvija skozi rodove na podlagi izkušenj z neprestanim izpopolnjevanjem. Likovna nadgradnja je tehniki podrejena in raznolika. Odvisna je od številnih dejavnikov v okolju pa tudi od stopnje gospodarskega, kulturnega in socialnega razvoja. Postavljena trditev je bila preverjena na izbranem vzorcu večinskega arhitekturnega oblikovanja v gorenjski kulturni krajini. Predmet analize so bile obstoječe, identitetne lesene ali delno zidane in delno lesene stavbe, ki še sooblikujejo razpoznavno sliko večinskih grajenih struktur-sliko poselitve, urbanizma in arhitekture.

In historical development of architecture development of detail as particular in the technique of joining of elements and as particular in design of these elements is not always simultaneous. In certain time section was the technique of the detail constant, art component was variable, linked with contemporary valuables and measures in design. In mayor design of architecture is accentuated the technique of composition, which is equal on bigger territory and is developed through the centuries on the basis of experience with incessantly improving of quality. The design component is inferior to the technique and heterogeneous. It depends on numerous factors-economic, cultural, social development. The statement was verified on chosen sample of mayor architectural design in Gorenjska cultural region. The subject of analysis were existent identity wooden or partly wooden houses, which still co-form distinguished image of mayor built structures-image of habitation, urbanism and architecture.

Ključne besede: detajl, okras, arhetip, arhitekturni člen, identitetno stavbarstvo

Keywords: detail, decoration, archetyp, architectural joint, identity architecture

Uvod

Detajl v arhitekturi pomeni isto kot beseda v jeziku. Je nepogrešljivi del celote, ki jo imenujemo arhitektura. Od detajla je odvisna kakovost (tehnična, uporabna) in lepota arhitekture. Teoretično obravnavanje detajla ob snovanju posamezne arhitekture kaže snovalčev odnos do celote. Detajl je člen v kodu arhitekture.

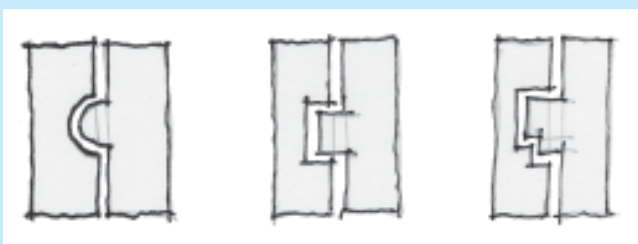
Detajl-podrobnost, nadrobnost (Verbinc, 1968:139; Bajec, 1970:385) je v strokovnem jeziku arhitekture razložen kot podrobnost v tehničnem sestavljanju posameznih elementov v celoto in kot podrobnost v likovnem (lepotnem) oblikovanju (Brezar, 1987:16) (slika 1).

Metoda dela

Z deskriptivno metodo smo skušali v članku določiti način detajliranja v identitetni arhitekturi gorenjske kulturne krajine. K zbranim materialom štejemo sintezo mnenj različnih avtorjev, ki se v svojih delih dotikajo obravnavane tematike. Slikovno gradivo je zbirka kakovostnih ohranjenih primerov detajlov identitetnega stavbarstva v gorenjski kulturni krajini s področja obravnavane tematike in tujih primerov, ki kažejo principe, ki veljajo povsod, tudi v gorenjski kulturni krajini.

- **Slika 1.** Okraševanje nosilnih tramov- uporabnost z nadgradnjo oblikovanja (Frick, 1997: 43)
Ornament on wooden beam-function upgraded with design

- **Slika 2.** Tehnična rešitev, interpretirana skozi razvoj orodja-tehnična izboljšava
One technical solution interpreted through the development of the tools-technical improvement

- **Slika 3.** Tehnična rešitev, izvedba v različnem likovnem oblikovanju-individualnost
One technical solution, one realization in different ornamental design-individuality

Oglas HOMAG-2

Skozi teoretsko analizo pojmovanja detajla in ugotovitev njegovega bistva smo skušali prek ugotovljenih dejstev na konkretnem primeru identitetne arhitekture v določeni krajini, izbrani gorenjski kulturni krajini, definirati in pokazati uporabo detajla v svoji tehnični in likovni izvedbi v praksi v zgodovini. Detajl v praksi opazujemo na arhitekturi gorenjske kulturne krajine, do primerov pridemo s strukturiranjem lastnosti konstrukcij, na katere se osredotočimo, to so lesene masivne stene.

Analiza pomenske vloge detajla

Kot tehnična in likovna podrobnost v oblikovanju grajenega prostora je detajl zvezno viden vse od prve postavitve človeškega zaklonišča. Kot tak se pojavi na podlagi potrebe in izkušnje zlasti pri sestavljanju konstrukcijskih delov ogrodja bivališča, pri sestavljanju obloge za pravilno odtekanje vode, pri izdelavi stikov med oblogo in terenom in pri sestavljanju stenskih oblog in ogrodja (Brezar, 1987: 16).

Pomemben člen pri oblikovanju detajla je tudi orodje, ki ga ob izdelavi prebivališča uporabljamo, saj le-to omogoča različne možnosti obdelave izbranega materiala.

Nastanek in razvoj detajla

Detajl v svoji prvotni obliki zadosti le uporabni funkciji. Omenimo, da človek prvotno z izdelavo bivališča uporablja grobo obdelan kos lesa (primer materiala, lahko tudi drug material) ali element, vzet iz narave: veja, akantov list, palmov list. Ob nadaljnjem razvoju in delitvi bivališč po funkciji, pomenu, je vloga detajla oplemenitena z likovno nadgradnjo (Brezar, 1987: 16-18).

Z razvojem orodja se izboljšuje tehnična izdelava detajlov, saj le-ta omogočajo boljše izvedbo podrobnosti. Os-

novnim gradivom (prvotnim naravnim gradivom, kot so les, slama, kamen, blato) se doda kovina, sprva kot vezni element drugih gradiv, kasneje kot samostojno gradivo (slika 2).

Tehnika izvedbe detajla je (primer 19. stoletje) odvisna od obrtnega znanja, orodja, sposobnosti graditelja, tehnika okrasne obdelave pa je odvisna od umetnostnega znanja, kulturnih vplivov, ekonomskega stanja, socialnega razvoja ... Tehnična rešitev se obnaša kot konstanta v prostoru in predvsem času, medtem ko se oblikovna, okrasna rešitev detajla skozi čas spreminja.

Oblikovanje detajla

Detajl mora zadoščati pogojem, zaradi katerih nastane. To so dejavniki funkcionalne, fizikalne, kemične, tehnične in estetske narave. Detajl v arhitekturi mora zadostiti vsem naštetim vidikom (slika 3).

Funkcionalni dejavniki so ergonomija, tehnika uporabe in vzdrževanja, tehnika sestavljanja. Fizikalni dejavniki so notranje sile, termično in drugo delovanje materialov.

Kemični dejavniki so škodljivi pojavi erozije, korozije, ionizacije, razpada, gnitja. Tehnični dejavniki so načini obdelave, izdelave, izbire materiala (Brezar, 1987: 22-26). Estetski vidik je umetniška, kreativna komponenta detajla. Estetika je filozofska disciplina o umetniškem ali estetskem doživljanju, vrednotenju in ustvarjanju. Estetiko je tisto, kar ustreza pravilom, načelom, merilom ali vidikom estetike (Deu, 2004: 31). V estetski komponenti je, kot pravi Kalčič, "arhitektura" (Birk, 2002: 3), dodana vrednost. Oblikovan element ima večjo vrednost kot samo tehnično popoln. Pri oblikovanju pomaga tudi poznavanje zakonov likovne kompozicije: simetrije, modula, razmerij, ritma, harmonije ter sistemov proporcioniranja.

Stiki

Do izdelave detajla pri gradnji objekta največkrat pride ob stikih materialov ali arhitekturnih elementov v večjo celoto, zato pogosto stiku rečemo tudi detajl. Stiki se ustvarijo pri medsebojnem sestavljanju enakih elementov v večjo celoto (npr. lesene deske v celoto opaža) in pri sestavljanju različnih manjših celot v večjo celoto. Gledano z vidika materialov ločimo stike med enakimi materiali, med različnimi materiali in stike prek posrednikov (v današnji gradnji npr. med kovino in steklom silikon).

Kot smo na začetku vlekli vzporednice med besedo in jezikom in detajlom ter objektom, zdaj prihajamo do ugotovitve, da detajli s svojo zasnovo vplivajo na izdelavo, obnašanje in vzdrževanje stavbe. Zvezo med delom in celoto tako definiramo z geometrijo sestavljanja. Pomembna je tako anatomija kot tudi zunanja geometrija detajla. Prvo pogojuje predvsem tehnični vidik, od tega je odvisna tudi formalna izvedba: če je rešitev več, se odločamo za najelegantnejšo, najlepšo. Druga je tista govornica detajla, ki govori navzven, je stalni vidni sestavni del stavbnega organizma in njegovega sporočila.

Analiza detajla v okolju izbranega vzorca- gorenjska kulturna krajina

Ovojne konstrukcije v avtohtoni arhitekturi-lesene stene

Funkcija stene

Stene definirajo zunanji in notranji prostor in vplivajo na pojavno obliko prostora. Arhetip stene je tako le vertikalni zaslon, ki posledično nosi tudi horizontalno ploskev zaslona-streho. Kasneje se pojavijo v stenah odprtine, sprva z enotno nalogo, kasneje se nalo-

ge odprtin ločijo-okna, vrata, zračenje ...

V avtohtoni arhitekturi so gradili z naravnimi materiali (les, slama, blato, opeka, kamen). Upoštevali so možnosti, ki so jim jih materiali in orodja dopuščala po pravilih obrti. Ta so nastala na podlagi izkušnje gradnje z določenim materialom skozi stoletja. Gradnja se je izpopolnjevala tehnično z razvojem novih materialov in orodja. Tako je razvoj orodja omogočal boljše obdelavo materialov in skozi popolnejšo tehnično izdelavo detajla. Gradili so posamezniki, ki so se obrti izučili. Rezultat take gradnje je bil standardni model, ki je zadovoljeval potrebe tedanje statične družbene sredine (Brezar, 1990: 19), skladna hiša, pri kateri je bilo zadoščeno tako oblikovnim kot funkcionalnim zahtevam (slika 4).

Kasneje se pojavi specializacija v gradnji stavb, gradijo poklicni graditelji, ki imajo ob gradnji več svobode in izbire, zato pa morajo imeti več znanja. Lahko rečemo, da je razvoj s seboj prinesel tudi drugačno pojmovanje arhitekturnih členov, ki se odmika od tradicionalnega pojmovanja.

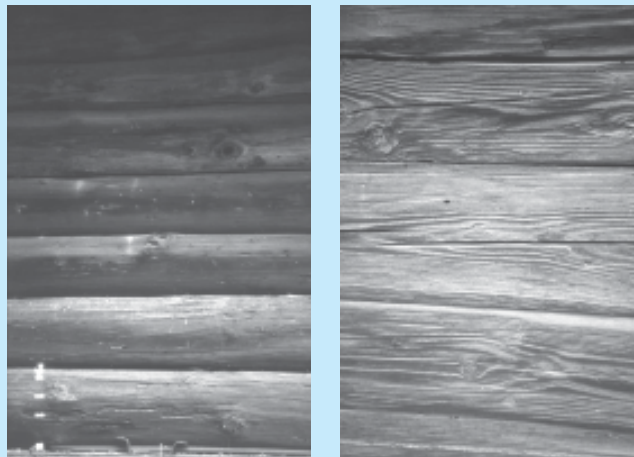
Tipologija lesenih sten

Po izvedbi so stene do sredine prve polovice 20. stoletja pri nas monolitne-enoplastne. Navadno so porozne, debele in dihajo-prepuščajo zrak in vodne pare. Material, iz katerega so zgrajene, je prvotno les, kasneje kamen in opeka.

Pri masivnih lesenih stenah se skozi zgodovino spreminja način zlaganja različno obdelanih lesenih hlodov. Graditelji so hlode, ki so jih naložili vodoravno enega na drugega, na vogalih prekrižali in med seboj povezali z moznički. Še ohranjene stanovanjske hiše z zunanjimi masivnimi lesenimi stenami kažejo, da so stene sestavljene iz brun, polovičnih brun ali tramov

□ Slika 4. Konstruiranje v lesu-poudarjeni leseni arhitekturni členu-Predtrg v Radovljici
Wooden construction-Predtrg near Radovljica

□ Slika 5. Masivni leseni steni iz brun in tramov
Massive wooden walls, built with logs and hewed timber

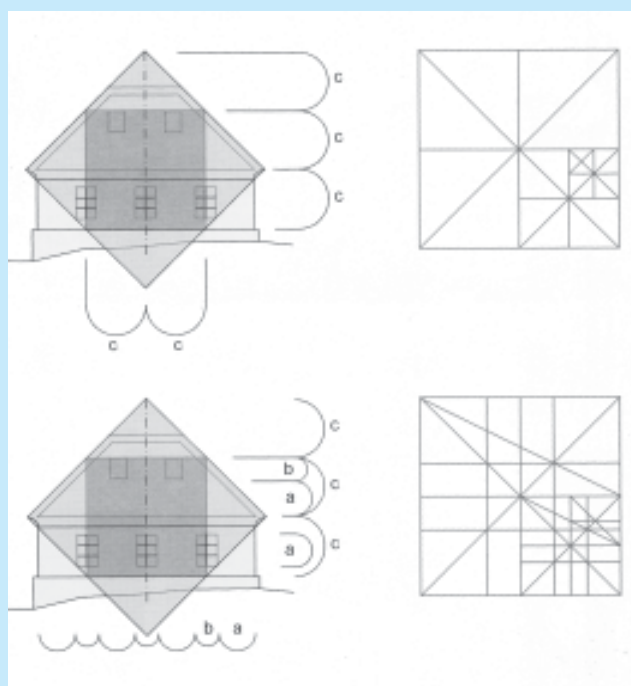
(Deu, 2004: 96). Zunanja stena iz brun izdelanih stavb je valjasto izbočena. Notranja stena je v primeru uporabe celih brun prav tako izbočena, gladka je, če so bruna polovična. Tramovi so na vogalih povezani s preprostim križanjem-vez na križ ali zahtevnejšim rogljičenjem-vogalna zveza na roglje. Stranica rogljev je ravna, usločena ali kako drugače oblikovana. Poleg masivnih lesenih sten poznamo tudi gradnjo iz plohov (vzhodne dežele današnje Slovenije, kjer prevladuje trši les) in skeletne lesene stene. Ti dve obliki se v gorenjski kulturni krajini nista pojavili, oziroma sta bili izjemni (slika 5).

Likovna obdelava sten

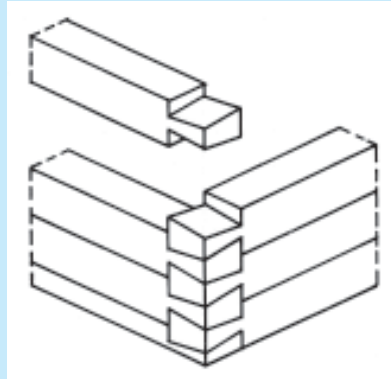
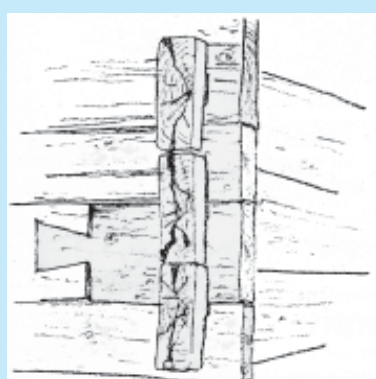
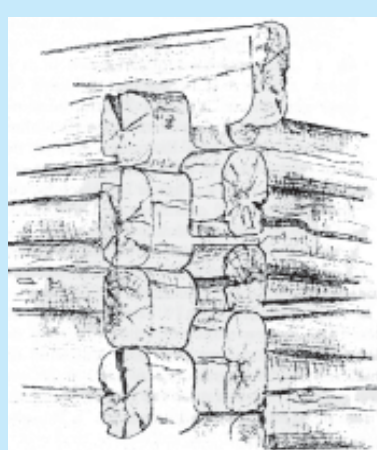
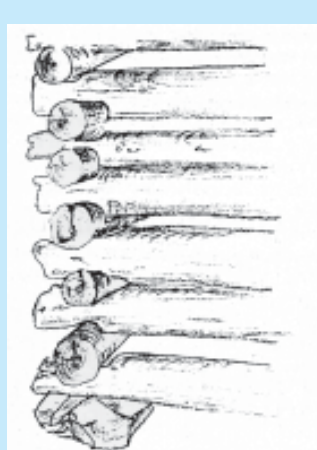
Pri oblikovanju ploskev sten so v preteklosti uporabljali pravila propor-

cioniranja in kompozicije (simetrija, modul, razmerja, ritem, harmonija). Ključ skladnosti in harmonije je skrit v logiki konstruiranja v izbranem materialu.

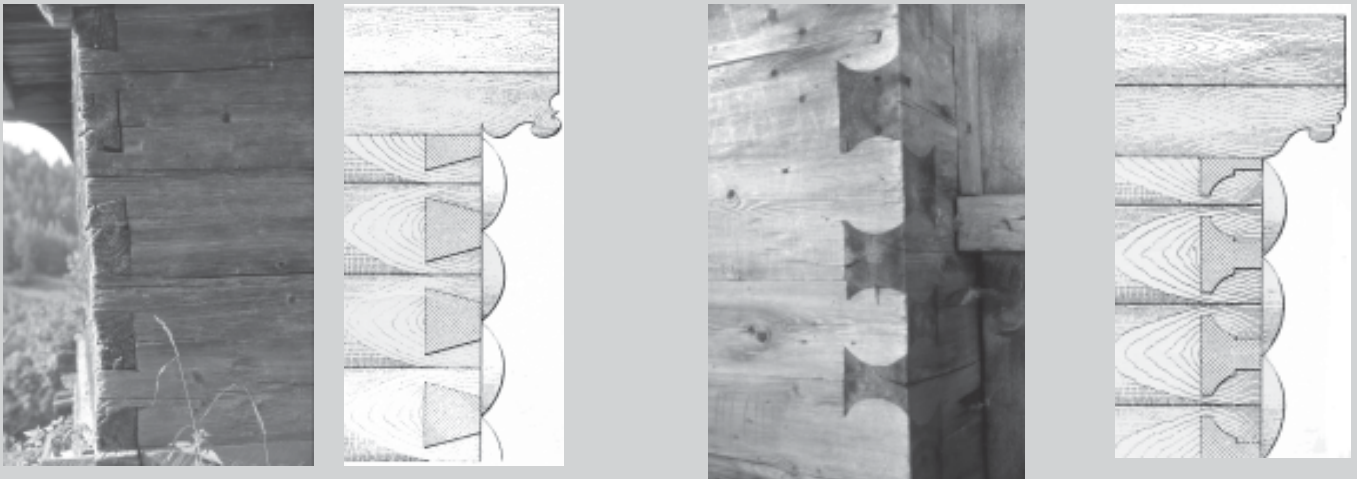
Tudi pri dimenzioniranju prebojev zunanjih sten -vrata, okna- je v identitetni arhitekturi glavno vodilo preprostost. Razmerja med višino in širino teh odprtih so namreč enostavna, jasna in razumljiva, izhajajo iz narave in človeku prilagojenih mer. Izbrane dimenzije in oblike fasadnih odprtih so prilagojene fasadni ploskvi objekta in elementom likovne nadgradnje. Preboji zunanjih sten ustvarjajo ritmično delitev na polno in prazno, osne razdalje se približujejo enakomernemu ritmu. Pri večnadstropnih stavbah so odprtine ena nad drugo v enakih ali na videz

□ Slika 6. Proporcioniranje čelne fasade objekta in analiza geometrije kompozicije z modulom (Deu, 2004: 143)
Proportions of main façade and analysis of geometry of composition with module (Deu, 2004: 143).

□ Slika 7. Razvoj vogalnega stika lesenih sten v avtohtoni arhitekturi; slike do črte kažejo razvoj do 17. stoletja, slika za črto tehnično izvedbo detajla od takrat do danes (čeprav so se starejše oblike pojavljale tudi kasneje-opazujemo najnaprednejše oblike) (Frick, 1997: 98; Cevc, 1984: 62,65; Deu)
Development of corner connections of massive wooden walls in identity architecture, the pictures to the line show development till 17th century, 4th picture shows technical realization of detail since 17th century till now (Frick, 1997: 98; Cevc, 1984: 62,65; Deu)

□ Slika 8. Oblikovanje rogljičnega stika-okrasna vloga se spreminja, funkcionalna izvedba ostaja ista skozi čas
Design of corner connections- ornamental expression changes, functional realization remains the same

enakih osnih razdaljah po dolžini- poudarjene so vertikalne osi. Navadno je glavna vzdolžna fasada oblikovana tako, da glavni vhod stavbo razdeli na dva na videz enaka dela (Deu, 2004:152) (slika 6).

Omet je najobičajnejši in najstarejši način obdelave sten. Stene dodatno ščiti in omogoča njihovo dihanje. Lahko ga nanašamo na skoraj vse podlage. Sestavljen je iz več slojev. Zadnji sloj - končni ali fini omet- ima poleg zaščitne tudi okrasno vlogo, zato se imenuje dekorativni omet (Deu, 2004: 160). Okras v ometu ima v identitetnem stavbarstvu posebno vrednost. Prevladuje gladek dekorativni omet. Barva in tekstura tega ometa sta odvisni od dodanega agregata. Pesek, iz katerega je izdelana malta za končni sloj ometa, je avtohton in se razlikuje tako po velikosti in barvi zrn kot tudi po obliki ter po primeseh, ki so v njem. Na barvo ometa poleg barve peska (ta je v rjavih, sivih, rdeče rjavih odtenkih, bel) vpliva tudi razmerje med vezivom in peskom v malti. Na objektih identitetnega stavbarstva se pojavljajo prepleti gladkega in zglajenega ometa, okrasne poslikave ometa, okras v profilno izdelanem, odebeljenem ometu. Vsem vrstam okrasa je

skupno poudarjanje značilnosti dela objekta (oken, vrat) ali njegove trdnosti (šivani robovi). Poseben del poudarjanja prebojev zunanjih sten so tudi arhitekturni členi iz kamna (portali, okenski okviri). Ti so navadno iz avtohtonega kamna z enotnim kamnosečkim načinom dela, odvisnim od tehnike in orodja ter oblikovanjem, ki ga narekuje čas.

Ugotovitve

Človek -kmet- na gorenjskem podeželju si v zgodovini gradi zavetišče, po tlorisu, gabaritih in detajlih skoraj uniformirano prebivališče. Velikost letega pogojuje njegova premožnost. Prav tako ta tudi pogojuje nadgradnjo osnovne funkcije objekta, ki se kaže predvsem v likovnem izrazu detajlov - gre le za likovno nadgradnjo, ne uporabno. Uporabno so detajli pogojeni s tradicijo, s preverjenimi pravili obrti in prednikov.

Tehnika gradnje se dolga stoletja bistveno ne spreminja, prav tako ne uporabljani materiali; ti so lokalnega izvora. Zato tudi detajli ostajajo isti, nespremenjeni, v uporabnem smislu ne zasledimo inovatorstva. Detajli delujejo in kot taki obstajajo. Po funkciji so preprosti in logični.

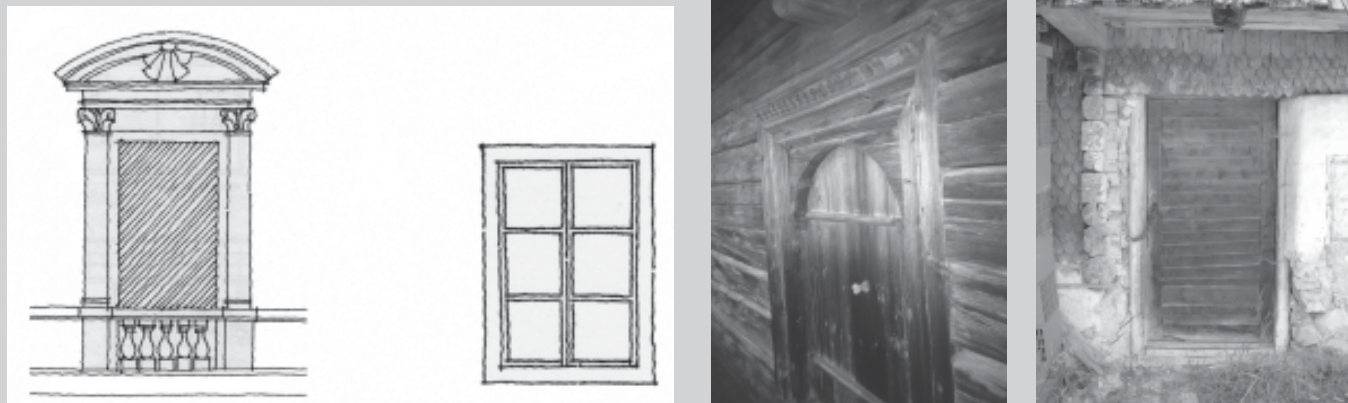
Uniformiranost ruši le likovni izraz - rezbarjenje v lesu, profiliranje v kamnu, okras v ometu, barvi. Primer za to daje Brezar (Brezar, 1987: 52) s prikazom arhetipa okna (le-ta je enak v vsej stari Ljubljani) in nasproti temu arhitekturnega člana okna - fasadni okviri v ometu, ki so različni, dajejo oknu individualnost. Prav to se dogaja tudi na podeželju, celo do te mere, da ponekod to likovno izraznost imenujemo kmečka prevzetnost (slika 9).

Povzetek in diskusija

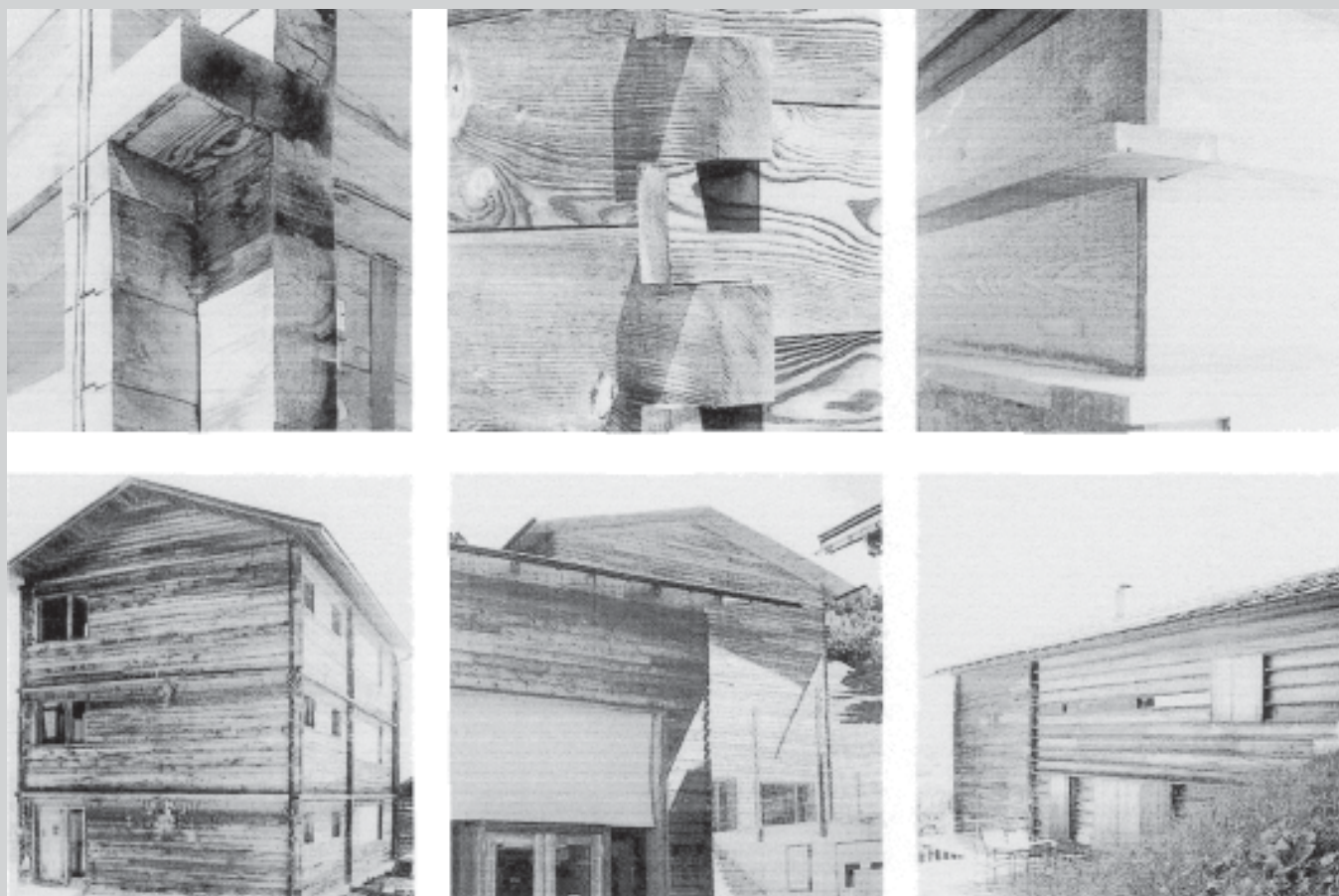
V članku smo skušali določiti in analizirati stopnjo uporabe detajliranja in izluščiti oziroma postaviti ločnice med oblikovnim in uporabnim izrazom detajla v identitetni arhitekturi gorenjske kulturne krajine.

Ugotovitev, da je v zgodovini gradnje detajl uporabljan v prvi vrsti kot uporabni element, ki se razvija skozi stoletja le z nadgrajevanjem oziroma tehničnimi dopolnitvami, se zdi pomembna predvsem za današnji čas, ko se v poplavi različnih materialov in proizvodov v goli želji po nečem novem v praksi zatekamo k nerazsodnim rešitvam.

Prav preprostost in logičnost dajeta namreč identitetni arhitekturi in de-

- **Slika 9.** Okenska odprtina kot izraz individualnosti in samostojna arhitekturna kompozicija v fasadi renesančne palače- levo (Brezar, 1987: 70) in tipično okno na meščanskih hišah-desno (Brezar, 1987: 74), spodaj primera vrat iz identitetne arhitekture
 Window opening as an expression of individuality and autonomous architectural composition in the facade of renaissance palace- left (Brezar, 1987: 70) and typical window on town houses-right (Brezar, 1987: 74), below examples of doors on identity architecture

- **Slika 10.** Primeri kvalitetnih novih detajlov stikov lesa in standardizacije (prefabrikacije) lesenih elementov v Švici (Giedion,2003: 107)
 Examples of quality new details of wooden connections and standardization of the wooden elements in Swiss (Giedion,2003: 107)

tajlu v njej čar, še več, v tem lahko s svojim duhom (z majhnim vložkom doseči največ, uporabnost za seboj ne vleče nujno velikih stroškov, tudi preprosto je lepo) več kot uspešno konkurira zapletenim sklopom današnjih detajlov, ki se, če želijo biti konkurenčni, vračajo in morajo obračati k izvornim (slika 10). □

literatura

1. **Ažman, T., Birk, B., 1997:** Koritno 35-prenova. Korpus slovenske arhitekture, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
2. **Bajec, A. in drugi, 1970:** Slovar slovenskega knjižnega jezika. SAZU, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana.
3. **Birk, B., 2002:** Poskus vpeljave tipa nove gorenjske hiše (seminarska naloga). Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
4. **Brezar, V., 1987:** Detajl kot element arhitektonskega jezika. FAGG, VTOZD Arhitektura, Ljubljana.
5. **Brezar, V., 1990:** Finalizacija in detajli. FAGG Arhitektura, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
6. **Cevc, T., 1984:** Arhitekturo izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
7. **Deu, Ž., 2001:** Stavbarstvo slovenskega podeželja: značilno oblikovanje stanovanjskih hiš. Kmečki glas, Ljubljana.
8. **Deu, Ž., 2004:** Obnova stanovanjskih stavb na slovenskem podeželju. Kmečki glas, Ljubljana.
9. **Dolinar, K., Knop, S., 2003:** Leksikon Cankarjeve založbe. DZS, Ljubljana.
10. **Fister, P., 1993:** Glosar arhitekturne tipologije. MOP RS, Zavod RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.
11. **Frick, A. in drugi, 1997:** Alte Bauernhöfe in Österreich mit Südtirol. Steiger Verlag, Augsburg.
12. **Giedion, A., 2003:** Die Architektur der Davoser Alpuetten. Scheidegger&Spiess, Zürich.
13. **Kalčič, I., 1992:** Narodna identiteta v slovenski povojni stanovanjski arhitekturi- doktorska disertacija. Fakulteta za arhitekturo UL, Ljubljana.
14. **Mušič, M., 1947:** Obnova slovenske vasi. Založba Družbe svetega Mohorja, Celje.
15. **Rau, O., Braune, U., 1995:** Der Altbau: renovieren- restaurieren- modernisieren. Verlaganstalt Alexander Koch, München.
16. **Verbinc, F., 1968:** Slovar tujk. Cankarjeva založba, Ljubljana.

kratke novice

Znanje za spanje in 10.000.000 Jogijev

V Meblu Jogi sledijo svetovnim trendom in vlagajo v raziskave in razvoj. Bogata dediščina, dolgoletna tradicija in izkušnje z nenehnim izpopolnjevanjem jim omogočajo položaj trznega in tehnološkega vodje. S svojim delom povezujejo dva navidezno nezdružljiva pojma – tehnologijo (znanje) in intimnost (spanje) v homogeno celoto (Jogi) in se ponosno predstavljajo z vodilnim sloganom “Znanje za spanje”. Njihova znanja in izkušnje so vgradili že v milijone Jogijev. 25. oktobra je prišel iz proizvodnih trakov jubilejni 10-milijonti. Visoki jubilej so počastili 25. oktobra v proizvodnih prostorih v Novi Gorici na obeh lokacijah. V novi tovarni, kjer izdelujejo ležišča iz mehke pene je ob 12. uri prišel iz proizvodnih trakov jubilejni 10 milijonti Jogi Aktiv. Jogi s častnim nazivom bo prvi predstavnik nove družine ležišč iz visoko elastične pene brez žičnih jeder.

10.000.000 Jogi Aktiv

Program Aktiv predstavlja družino Jogi izdelkov sestavljenih iz visoko elastične HR pene brez žičnih jeder. Namenjen je mladim aktivnim posameznikom in mladim družinam, ki želijo svoje ležišče takoj in brez težav odnesti iz prodajalne domov. Izdelki ne sodijo v visok cenovni razred, zato so dostopni široki skupini potrošnikov. Ugodno razmerje med ceno in kvaliteto privlači tudi zahtevnejše kupce. Sestava posameznih članov programa Aktiv je obogatena še z lateksom, prilagodljivo peno visko in antidekubično peno. Izdelki so dostopni ne le v specializiranih prodajalnah s pohištvo ampak tudi v drugih prodajalnah za široko potrošnjo.

Peno nove generacije sestavlja udoben material s kvalitetnimi ležalnimi lastnostmi. Okolju prijazen proizvodni postopek daje udobni peni poroznost in visoko elastičnost. HR pena optimalno propušča zrak in ima nizko težo. Higiensko je nepoporna. Vzdrževanje ležišč je zaradi majhne teže in upogibljivosti zelo enostavno in nezahtevno. Ob nakupu je ležišče zapakirano v rolani paket, kar omogoča bodočemu uporabniku enostaven transport do doma. □